

DİVAN ŞİİRİNDE/GAZELDE REDD-İ MATLA¹

ÖZET

Eski Türk edebiyatında şairler tarafından başvurulan edebî sanatlardan biri de redd-i matladır. Daha çok gazel nazım şeklinde kullanılan bu sanat gazelin ilk beyti olan matla beytindeki mısralardan birinin gazelin son beyti olan makta beytinin ikinci mısraında tekrarlanması suretiyle elde edilir.

Bu makalede 15. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde, Divan şiirinde edebî kişilikleriyle ön plâna çıkmış on dört şairin gazelleri taranmış, redd-i matlaya yer verilen gazelleri tespit edilmiş, çeşitli açılardan grafiklerle değerlendirme ve tespitlerde bulunulmuştur. Ayrıca Divan şiirinin Klâsik ve Sebki Hindî gibi iki önemli çizgisinin temsilcisi durumundaki bu şairlerin redd-i matlayı kullanma yönündeki tercihlerinin karşılaştırmalı tahlilleri yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Divan Şiiri, Gazel, Beyit, Redd-i Matla, Edebî Sanat,

ABSTRACT

Redd-i Matla in Divan Poetry or Ghazel

In the earlier Turkish Literature one of the literary arts which poets applied is redd-i matla'. It is mostly used in the ghazal verse form and derived from recurring one of the lines in the *matla'* couplet, the very first couplet of the ghazal in the second line of the *makta'* couplet, the last couplet of the ghazal.

In this article, ghazals of the fourteen eminent poets of the 15th century up to 18th, who are famous with their literary characteristics in Divan Poetry are scanned and the ghazals comprising *redd-i matla'* are determined, and in several respects some determinations and some evaluations are made through graphics. A comparative analysis is also performed with respect to the choices of using the *redd-i matla'* of the poets who are the representatives of the two significant lines of the Divan Poetry, namely Classical and Sebki Hindî.

Key Words: Divan Poetry, Gazel, Couplet, Redd-i Matla, Literary art.

¹ Yard. Doç. Dr. Şener DEMİREL, Divan Şiirinde Redd-i Matla, Bilig Dergisi, S.31, Güz, 2004, Ankara, s.161-177

Divan Şiirinde/Gazelde Redd-i Matla

Yard.Doç.Dr. Şener Demirel*

AMAÇ ve KAPSAM

Bu makalede Divan şiirinde şairler tarafından pek fazla rağbet görmeyen sanatlardan biri olan redd-i matla üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede önce söz konusu sanat hakkında çeşitli kaynaklardan tespit edilen bilgiler, daha sonra da Şeyhî'den Şeyh Gâlib'e kadar geçen süre içerisinde şiire getirdikleri yenilik ve değişikliklerle ön plâna çıkmış kimi şairlerin divanlarının taranması sonucu elde edilen sonuçlar verilecek, bunların değerlendirilmesi yapılacaktır.

GİRİŞ

Bir diğer adı da “reddü'l-acz ale's-sadr” olarak ifade edilen ve bedî' sanatlardan biri olan redd-i matla² (bu konuyla ilgili bir başka terim olan redd-i mısra ise matla beytindeki mısraların dışındaki herhangi bir mısranın makta beytinde söylenmesi sanatıdır) matla beytinin birinci veya ikinci mısraını makta beytinin ikinci mısraında yinelenmesidir(Tahirü'l-Mevlevî,1973:121-22). Kuşkusuz burada yapılan iş her ne kadar bir tekrar gibi görünüyorsa da aslında şairin zor bir işi gerçekleştirmeye çalıştığını söylemek gerekir.. Çünkü tekrarlanan

* Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Elazığ, 2003

² Redd-i Matla hakkında çeşitli kaynaklarda benzer bilgiler yer almaktadır: Örneğin;

“Gazel matlanın birinci yahut ikinci mısranın maktan son mısraı olarak tekrarlanması haline verilen addır. Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) aşağıya konulan gazeli buna bir örnek teşkil eder:

Yine pür cuş u huruş oldu derunum bu gece
Döndü bir fırtınaya sabr u sükunum bu gece

.....

Sarsılıp sarsar-ı hicran ile Tahir fikrim

Döndü bir fırtınaya sabr u sükunum bu gece”Tahir Olgun (Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı

Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, MEB Yay. S.21);

“Gazelin ilk beytinin birinci veya ikinci mısraının son beyitte, gazelin son mısraı olarak tekrarlanmasına denir. (Dr. Arslan Tekin, Edebiyatımızda İsimler ve Terimler, Ötüken Yay. İstanbul, 1995, s.502);

Bir gazelin ilk beytinin (Matla) mısralarından birini gazelin makta(son beyit) beytinde son mısra olarak yeniden kullanma. (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.7, Dergah Yay, İstanbul, s.298).

Bu kaynakların yanı sıra internetteki birkaç sitede de yukarıda belirtilen tanımlara benzer ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

Şairler bazen matla' mısra'larından birini gazelin sonunda tekrarlarlar. Buna *Redd-i Matla'* adı verilir. Matla'dan başka bir mısra'ın tekrarlanmasına ise *Redd-i mısra'* denir. Eski edebiyatta hemen hiç yapılmamış, daha çok Tanzimat'tan sonra kullanılmıştır. Tekrarlanan mısraların ikinci kez anlamlı ve yerinde kullanılmalarına özen gösterilir. Bazı gazellerde iki matla' vardır. Sairler matla' seçimini okuyucuya bırakmışlardır. Bu, çok az sayıda ve Sebki-Hindi şairlerinde görülmüştür.

http://www.geocities.com/mahurbeste_net/eskiturkedebiyati/gazelgenis.htm

Şair bölünmeli ve katmanlı bir yapıyla sevgilisine duyduğu aşkı anlatırken, ilk beyitteki söyleyişi biraz değiştirerek son beyitte tekrarlamıştır. Bu tekrar, Divan şiirindeki "redd-i matla" (ilk beyitteki bir dizeyi son beyitte aynen tekrarlamak) sanatını andırır ve şiirde hem ritmi hem de anlamı güçlendirir.

http://vision1.eee.metu.edu.tr/~metafor/yazi/11120o_turk_siirinde_gazel.htm

Bazı gazellerin matlasını oluşturan dizelerden birinci ya da ikincisinin maktasının ikinci dizesi olarak yenilenmesine "redd-i-matla" denir.

<http://www.manzum.com/edb.asp?xmenu=17&xdil=e>

mısranın makta beytinin anlamını bozmaması gerekir. Sırf sanat yapma endişesiyle yapılan uygulamanın şairin edebî kişiliğinin tartışılmasına yol açacağını da belirtmek de yerinde olur.

Konuyla ilgili olarak Cem Dilçin “ Örneklerle Türk Şiir Bilgisi” adlı eserinde gazel nazım şekli hakkında bilgi verirken bu konuya da temas etmiş ve “kimi zaman şair, matlan birinci veya ikinci dizesini maktada yani gazelin son beytinde yineleyebilir. Buna reddi- matla denir. Matla ve maktadaki dizeler dışındaki bir dize maktada yinelenirse buna da reddi- mısra adı verilir. Yalnız yinelenen dizenin hoş bir etki yapabilmesi için güzel olması gerekir.” (Dilçin,1983:106) diyerek redd-i matlanın “reddü’l-acz ale’s-sadr”dan farklı bir özellikte olduğunu, daha doğrusu “iâde” sanatıyla “reddü’l-acz ale’s-sadr”ın aynı sanat olduğunu belirtmiştir. Benzer bilgileri aynı yazarın bir başka makalesinde de görülmektedir (Dilçin, 1986:84)

Redd-i matlaya benzeyen “reddü’l-acz ale’s-sadr” tamlaması/terimi çok genel bir anlam taşımaktadır. Bu anlam çerçevesinde “sözün başındaki kelimenin sözün sonunda da kullanılması” anlamına gelmektedir. Tamlamayı oluşturan kelimelerden “sadr” baş, “acüz” ise son anlamındadır. Bir başka ifadeyle şiirde beytin nesirde de bir cümlenin veya ibarenin sonunda yer alan kelimeyi kendisinden önce tekrarlamaktır. Kelime anlamı, sonu başa çevirmektir (Saraç, 2000:233). Bazı kaynaklarda reddi matla ile “reddü’l-acz ale’s-sadr”ın benzer başlıklar altında verildiği de görülmektedir (Mevlevi, 1973:121-22) Gerçekte aralarında bir farkın olduğu kuşku götürmeyecek kadar açıktır. En azından reddü’l-acz ale’s-sadr” da kelimelere dayalı bir tekrar söz konusu iken redd-i matlada mısranın tamamının belli bir yerde “makta” beytinde, tekrarı söz konusudur.

Araştırmaya konu olan redd-i matlanın kullanımıyla ilgili olarak divanlarına başvuru şairlerin tespitinde iki yol takip edilmiştir. Birincisi, yaşadıkları yüzyılda edebî kişilikleriyle bir ekol oluşturan şairler (Şeyhî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa, Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey gibi). Burada şu açıklamayı da yapmak gerekir: 14. yüzyıl ve 15. yüzyıl şairlerinden kimilerinin (Kadı Burhaneddin ve Seyyid Nesimî gibi) divanları ile Ömer bin Mezid’in Mecmû’atü’n-nezâir adlı şiir mecmuası üzerinde yapılan araştırmada herhangi bir şekilde redd-i matla kullanımına rastlanılmadı. Bu nedenle de araştırmaya özellikle 15. yüzyıl şairlerinden sadece Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî Bey dahil edilmiştir. İkincisi de özellikle 17. yüzyılda Sebk-i Hindî’nin temsilcisi durumunda olan Nef’î (her ne kadar Nâilî, Neşâtî ve Fehim gibi şairler kadar olmasa da, en azından hem bu dönemin başlangıcında bulunması hem de şiirleri içinde yer yer Sebk-i Hindî’ye ait unsurların yer almasından dolayı, bu gurupta değerlendirilmiştir.), Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî ve Cevrî gibi şairler. Burada yapılmaya çalışılan bir başka çalışma da bir bakıma klâsik çizginin temsilcileri ile 17. yüzyılla beraber şiire yeni bir söyleyiş tarzı getiren şairler arasında karşılaştırma yapmaktır. Bu karşılaştırmanın içine 17. yüzyılın ikinci yarısında yetişen ve bir anlamda ismiyle anılan yeni bir tarzın uygulayıcısı olan Nâbî’yi de katarak, redd-i matla kullanımının hangi boyutlarda söz konusu olduğu gayet somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sebk-i Hindî şairlerinin az sözle çok şey ifade etme düşüncesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek edebî sanatlardan biri de redd-i matla veya redd-i mısradır. Oldukça iddialı bu tespit ve buna bağlı olarak sanatın kullanımına daha önceki dönemlerde pek fazla rastlanılmadığını belirtmek gerekir. İncelemeye tâbi tutulan 15. ve 16. yüzyıl şairlerinin (Şeyhî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa, Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey ve Şeyhü’l-islâm Yahyâ) gazellerinde böylesine bir kullanıma fazla yer verilmediği görülmüştür. Kuşkusuz bunun en başta gelen nedeni 17. yüzyılda üslûpta meydana gelen büyük kırılma/değişikliklerdir. Yüzyıllar boyu süregelen klâsik çizginin yanında bu yüzyılda Sebk-i Hindî adı verilen yeni bir söyleyiş

tarzı ortaya çıkmıştır. Gerçekte her ne kadar burada “bu yüzyılda ortaya çıkmıştır” ifadesini kullanıyorsak da söz konusu üslûbun birdenbire değil, aksine bir iki yüzyıl süren tecrübeden sonra 17. yüzyılda tam anlamıyla kendisini hissettirdiğini belirtmeliyiz. Gazelde redd-i matla veya redd-i mısranın kullanımının daha belirgin bir şekilde 17. yüzyılda kullanılmasında, sanatçıların az sözle çok şey ifade etme, yeni bir söyleyiş tarzı ortaya koyma ve sanatçı kişiliklerinin gelmiş olduğu seviyeyi gösterme gibi birçok nedeni ileri sürmek mümkündür.

Makaleye 15. yüzyıldan Şeyhî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa, 16. yüzyıldan Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey, 17. yüzyıldan, Şeyhü'l-islâm Yahyâ, Nef'î, Nâilî, Fehîm, Neşâtî, Şehrî, Nâbî ve 18. yüzyıldan da Nedîm ile Şeyh Gâlib gibi şairleri ve edebî kişilikleriyle hem dönemlerini hem de daha sonraki dönemleri etkileyen şairler seçilmiştir. Yapılan değerlendirmede Şeyhî'nin 201(İsen-Kurnaz,1990) Necâtî Bey'in 650(Tarlan, 1992), Ahmed Paşanın 353(Tarlan, 1992) , Bâkî'nin 548 (Küçük, 1994), Fuzûlî'nin 302 (Akyüz ve Diğ, 1990), Hayâlî Beg'in 650 (Tarlan, 1992), Şeyhü'l-islâm Yahyâ'nın 450 (Kavruk, 2001), Nef'î'nin 135 (Akkuş, 1993), Nâilî'nin 390 (İpekten, 1990), Neşâtî'nin 137 (Kaplan, 1996), Fehîm'in 293 (Üzgör, 1991), Şehrî'nin 133(Demirel,1999) ,Cevrî'nin 271 (Ayan, 1981) Nâbî'nin 888(Bilkan, 1997), Nedîm'in 166 (Macit, 1994), ve Şeyh Gâlib'in de 335 (Kalkışım, 1994) gazeli incelemeye tâbi tutulmuştur.

Şeyhî'nin 201 gazeli içinde bir (139 nolu gazeli), Necâtî Bey'in 650 gazeli içinde bir (548 nolu gazeli), Bâkî'nin 548 gazeli içinde bir (433 nolu gazeli), Hayâlî Bey'in 650 gazeli içinde üç (57, 211, 250 nolu gazeller), Şeyhü'l-islâm Yahyâ'nın 450 gazeli içinde bir (304 nolu gazeli), Nef'î'nin 143 gazeli içinde yedi (10, 39, 45, 52, 74, 81, 84 nolu gazeller), Nâilî'nin 390 gazeli içinde altı (38, 76, 101, 232, 266, 354 nolu gazeller), Fehîm'in 293 gazeli içinde iki (255, 271 nolu gazeller), Neşâtî'nin 137 gazeli içinde yedi (57, 73, 84, 85, 105, 108, 123 nolu gazeller), Şehrî'nin 133 gazeli içinde altı (1, 28, 49, 68, 71 ve 91 nolu gazeller), Cevrî'nin 271 gazeli içinde yok, Nâbî'nin 888 gazeli içinde iki (32 ve 628 nolu gazeller), Nedîm'in 166 gazeli içinde üç (8, 76, 161 nolu gazeller) ve Şeyh Gâlib'in 335 gazeli içinde dokuz (17, 27, 105, 133, 204, 228, 302, 329, 330 nolu gazeller) redd-i matla bulunmaktadır. Ancak Ahmed Paşa, Fuzûlî ve Cevrî divanlarında redd-i matla kullanımına rastlanılmamıştır. Bu durum şema ile gösterilirse eğer şöyle bir tablo karşılaşırlar:

Şair	Gazel Sayısı	Redd-i Matla Sayısı
Şeyhî	201	1
Necâtî Bey	650	1
Ahmed Paşa	353	-
Bâkî	548	1
Fuzûlî	302	-
Hayâlî Bey	650	3
Şeyhü'l-islâm Yahyâ	450	1
Nef'î	135	7
Nâilî	390	6
Neşâtî	137	7
Şehrî	133	6
Fehîm	293	2
Cevrî	271	-
Nâbî	888	2
Nedîm	166	3
Şeyh Gâlib	335	9
Toplam	5630	49

Tablo.1 Araştırılmaya tâbi tutulan şairler, gazel ve redd-i matla sayılarının dağılımı.

Tablo 1’de görüldüğü gibi 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar geçen süre içinde toplam on beş şair ve bu şairlerin de toplam 5631 gazeli incelemeye tâbi tutulmuştur. 5631 gazel içinde toplam 49 adet redd-i matla kullanılmış gazel tespit edilmiştir. Tespit edilen redd-i matlalar aşağıda değişik açılardan şemalarla değerlendirilmiştir:

1. Tablo 1’de tespit edilen 5631 gazel ve 49 redd-i matlalı gazelin yüzyıllara göre dağılımı verilmiştir.

Yüzyıl	İncelenen Gazel Sayısı	Redd-i Matla Sayısı
15. yüzyıl	1204	2
16. yüzyıl	1500	4
17. yüzyıl	2697	31
18. yüzyıl	501	12
Toplam	5631	49

Tablo.2 Yüzyıllara göre değerlendirilen gazel ve redd-i matla sayılarının dağılımı

Tablo 2’de de görüldüğü gibi redd-i matla kullanımı yoğun bir şekilde 17. ve 18. yüzyılda gerçekleştirilmiştir. 15. ve 16. yüzyıllardaki 6 şairin 2704 gazeli içinde sadece 6 gazelinde redd-i matla kullanılmıştır. 17. yüzyıl şairleri yeni bir söyleyiş tarzını kullanmaya çalışırken veya böyle bir tercihleri olduğunu ispatlamaya çalışırken, biçimsel açıdan gazellerine yeni ve farklı bir görünüm ve muhteva kazandırmışlardır. Bu yüzyıla ait 2426 gazelin klâsik çizgiye dahil ettiğimiz Şeyhü’l-İslâm Yahyâ’nın 450 ve Hikemî tarzın temsilcisi Nâbî’ye ait 888 tanesi hariç tutulursa geri kalan 1088 gazel içinde 28 tane redd-i matlalı gazelin bulunması diğer yüzyıllara göre dikkat çekici boyutta bir oranı ortaya koymaktadır. Her ne kadar 17. yüzyıl içine Sebki Hindî temsilcisi durumundaki yedi şair alınmışsa da, bu şairlerin gazel sayıları 15. ve 16. yüzyıl şairlerinin gazel sayılarına oranla oldukça düşüktür.

Yukarıda elde edilen sayısal değerler, farklı açılardan hareketle tablolarda gösterilerek belli bir takım sonuçlara ulaşılmıştır.

1.15. yüzyıl şairlerinin toplam gazel sayıları ve bu gazel sayıları içinde redd-i matla sayısı:

Şairler	Gazel Sayıları	Redd-i Matla Sayıları
Şeyhî	201	1
Necâfî Bey	650	1
Ahmed Paşa	353	-
Toplam	1204	2

Tablo 3. 15. yüzyıl şairleri, gazel ve redd-i matla sayılarının dağılımı.

Toplam 1204 gazel içinde sadece iki gazelde redd-i matla kullanılmıştır. Ahmed Paşa Divan’ında redd-i matla bulunmamaktadır. Bu tablo, bize aynı zamanda şu bilgiyi de vermektedir: Divan şiirinin kendini bulmaya başladığı veya kendi ayakları üzerinde durmaya çalıştığı bu dönemde, çalışmaya örnek olarak alınan şairler yok denecek kadar az sayıdaki

redd-i matlayı kullanarak, az da olsa bu konudaki birikimlerini ortaya koymuşlardır. Bu sayı, aynı zamanda redd-i matla sanatının şairlerimiz tarafından kullanılmaya başlandığının da bir işaretidir. 15. yüzyıldan önce redd-i matlanın kullanıldığına dair bir bilgi/belgeye henüz rastlanılmamıştır.

2.16. yüzyıl şairlerinin toplam gazel sayıları ve bu gazel sayıları içinde redd-i matla sayısı:

Şairler	Gazel Sayıları	Redd-i Matla Sayıları
Bâkî	548	1
Fuzûlî	302	-
Hayâlî Bey	650	3
Toplam	1500	4

Tablo 4. 16. yüzyıl şairleri, gazel ve redd-i matla sayılarının dağılımı

Fuzûlî, Bâkî ve Hayâlî Bey'in toplam 1500 gazeli bulunmakta ve bu gazeller içinde 4 adet redd-i matla bulunmaktadır. Bu tablodan şöyle bir varsayım çıkarılabilir: 16. yüzyılın bu üç seçkin şahsiyeti içinde redd-i matla kullanmada ilk sırada Hayâlî Bey gelmektedir. Onu bir redd-i matla kullanımı ile Bâkî izlemektedir. Fuzûlî ise redd-i matla kullanmamıştır. 16. yüzyıl Divan şiirinin ilk klâsik dönemini teşkil etmektedir. Bu nedenle, şairler, kendi şahsiyetlerini bulma ve hatta örnek olma aşamasına gelmişlerdir. Şiirlerinde daha sanatkârâne bir söyleyişe yönelmişlerdir. Şiirde anlam ve sesin yanında biçim açısından da yeni arayışlara girmişler ve bunu çok küçük çapta da olsa (başta Fuzûlî olmak üzere, Bâkî ve en azından Hayâlî Bey) redd-i matlada uygulamaya koymuşlardır. Fuzûlî'nin böylesine bir kullanıma gitmeyişinin bir nedeni olarak, diğer şairlere göre biraz daha içe kapanık, şiirin biçiminden çok içine, muhtevasına ağırlık vermesini ileri sürülebilir

3. 17. yüzyıl şairlerinin (buraya alınan şairler, klâsik çizgi şairi Şeyhü'l-islâm Yahyâ hariç tutulursa, hikemî tarzın temsilcisi Nâbî de dahil olmak üzere, genel anlamda Sebki Hindî temsilcisi olarak kabul edilmiştir.) toplam gazel sayıları ve bu gazel sayıları içinde redd-i matla sayısı:

Şairler	Gazel Sayıları	Redd-i Matla Sayıları
Şeyhü'l-islâm Yahyâ	450	1
Nef'î	135	7
Nâilî	390	6
Neşâtî	137	7
Şehrî	133	6
Fehîm	293	2
Cevrî	271	-
Nâbî	888	2
Toplam	2697	31

Tablo 5. 17. yüzyıl şairleri, gazel ve redd-i matla sayılarının dağılımı.

Şeyhü'l-islâm Yahyâ, Nef'î, Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî, Cevrî ve Nâbî'den oluşan ve Şeyhü'l-islâm Yahyâ ile Nâbî hariç tutulursa, bir bakıma Sebki Hindî'nin temsilcisi durumunda bulunan şairlerin toplam 1367 gazeli içinde 28 redd-i matla bulunmaktadır. Redd-i matla kullanımında 17. yüzyıl şairlerinin belirgin bir şekilde ön plânda oldukları

görülmektedir. Her ne kadar Fehîm ve Nâbî'nin diğer şairlere göre az kullandıkları ve Cevrî'nin de hiç kullanmadığı söz konusu ise de ortaya çıkan sayısal sonuç bu yüzyılda redd-i matla konusunda(Cevrî hariç) önemli bir tercihin olduğunu göstermektedir. Özellikle (sadece bu yüzyılın değil, 20. yüzyıla kadarki süreç içinde çok sayıda şairi etkilemesiyle dikkat çeken) Nefî'nin redd-i matla kullanmada gösterdiği hassasiyetin diğer şairler üzerinde önemli bir etki bıraktığı söylenebilir. Nefî ve onu takip eden, onun şiirlerine nazireler yazan, örneğin Şehrî gibi öğrencisi olan şairler, redd-i matla kullanmada ustalarını takip etmekten kendilerini alamamışlardır.

Bu yüzyılda çok çarpıcı bir örnek olması açısından Şeyhü'l-islâm Yahyâ da çalışmaya dahil edildi. Çünkü şaire ait 450 gazel, içinde sadece bir gazelde redd-i matla kullanımıyla, bu makalenin yazılma nedenini çok net bir şekilde gözler önüne sermiştir. Şeyhü'l-islâm Yahyâ her ne kadar bu yüzyıldaki bir çok şairi etkilemiş ve şiirlerine nazireler yazılmışsa da, Sebki Hindî şairleri redd-i matla kullanma yönünde, farklı bir yol tutmaya çalışmışlardır.

5. 18. yüzyıl şairlerinin toplam gazel sayıları ve bu gazel sayıları içinde redd-i matla sayısı:

Şairler	Gazel Sayıları	Reddi- Matla Sayıları
Nedîm	166	3
Şeyh Gâlib	335	9
Toplam	501	12

Tablo 6. 18. yüzyıl şairleri, gazel ve redd-i matla sayılarının dağılımı

Nedîm ve Şeyh Gâlib'in toplam 501 gazeli içinde 12 redd-i matla bulunmaktadır. 18. yüzyıldan çalışmamıza örnek aldığımız bu iki şairden Nedîm, aslında daha çok klâsik çizgiye yakınlığıyla bilinir. Fakat, Divan şiirine getirdiği üslûp ve yeniliklerle, bir yerde hem dönemi hem de daha sonraki dönemlerde yetişen şairler üzerinde hissedilir bir etki bırakmıştır. Özellikle 17. yüzyılda gazelin daha çok biçiminde gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklere Nedîm gibi bir şairin duyarsız kalması beklenemezdi. 18. yüzyılın sonlarında yetişen ve bütün bir Divan şiirinin zirvesinde bulunan Şeyh Gâlib'in de redd-i matla kullanmada kendinden önceki şairlerden etkilendiği/takip ettiği görülmektedir. Hemen bütün bir Divan şiiri geleneğinin özü sayılabilecek nitelikteki şiirleriyle Divan şiirine damgasını vuran Şeyh Gâlib, redd-i matla konusundaki uygulamasıyla yukarıda söylenenlerin küçük bir örneğini ortaya koymuştur.

7. Edebî/Üslûp anlayışları (Klâsik çizgi şairleri Şeyhî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa, Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî Bey, Şeyhü'l-islâm Yahyâ ve Nedîm ile Sebki Hindî şairleri Nefî, Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî, Cevrî, Nâbî ve Şeyh Gâlib) açısından değerlendirme:

Edebî Anlayış	İncelenen Gazel Sayısı	Reddi- Matla Sayısı
Klasik Çizgi(8 şair)	3320	10
Sebki Hindî((8şair)	2582	39
Toplam	5902	49

Tablo.7 Edebî anlayışlara göre redd-i matla sayılarının dağılımı

Buraya kadar çizilen tablolar ve bu tablolardan hareketle dile getirilen tespitlerin en belirgin bir biçimdeki yansıması tablo 7'de görülmektedir. Çünkü bu tablo, bir bakıma bu makalenin yazılma nedenidir. Klâsik çizginin temsilcisi durumunda olan sekiz şairin 3320 gazeli içinde sadece on gazelde redd-i matla kullanıldığı görülürken, Sebk-i Hindî çizgisine dahil edilen sekiz şairin 2582 gazeli içinde 39 gazelde redd-i matla kullanılmıştır. Hem gazel sayıları arasındaki fark hem de gazel sayılarıyla ters orantılı redd-i matla sayısı bize redd-i matla kullanmada Sebk-i Hindî şairlerinin daha duyarlı veya yeniliğe açık olduklarını göstermektedir.

Klâsik çizginin takipçisi durumunda olan şairler içinde iki şair ön plâna çıkmaktadır. Bunlar Hayâlî Bey ve Nedîm'dir. Hayâlî Bey'in şiirleri muhteva açısından incelendiğinde klâsik çizgi ile Sebk-i Hindî arasında bir geçiş görevi gördüğü söylenebilir. Her ne kadar Nef'î de bu çerçevede değerlendirilse de en azından Hayâlî Bey'in işlediği temalar açısından (üslûp bakımından olmasa da) belli noktalarda benzerlik veya yakınlık görülebilir. Hayâlî Bey için söylenenler, gerçekte, Nedîm için de geçerlidir. En azından yukarıdaki tabloda yer alan rakamlar böylesine bir varsayım yapılmasına imkân veriyor.

8. Aşağıdaki tablo toplam 5902 gazel içinde tespit edilen 49 redd-i matlalı gazelin redd-i matlanın tanımında da belirtildiği üzere şairlerin redd-i matla kullanma aşamasında tercihlerini hangi mısralardan yana kullandıklarıyla ilgilidir.

Toplam Redd-i Matla Sayısı	Matla Beytinin 1. Mısrası	Matla Beytinin 2. Mısrası
49	38	11

Tablo 8. Redd-i Matlaların Kullanım Durumu

Değerlendirmeye alınan 5902 gazel içindeki 49 redd-i matlanın 38 tanesi matla beytinin birinci mısrası, 11 tanesi de da matla beytinin ikinci mısrasının tekrarıyla oluşmuştur. Buradaki tercihlerin, özellikle Sebk-i Hindî şairlerinde birinci mısradan yana olduğu görülmüştür. Buradan çıkarılacak sonuç şöyle açıklanabilir: Şairler matla beytinde, özellikle de ilk mısradan her bakımdan (dil, üslûp ve anlam gibi.) etki yaratabilecek bir söyleyiş içine girmişlerdir. Matla beytinin ilk mısrasında dile getirilen duygu ve düşünceler, makta beytinin ikinci mısrasında tekrarlanarak, matla beytindeki etkinin sürekliliğini sağlamışlardır.

Makalenin son kısmında incelemeye tâbi tutulan on altı şairin redd-i matlalı gazellerinden birer örnek verilecektir. Örnek beyitlerin de sadece matla ve makta beyitlerinin açıklaması yapılarak anlam açısından yapılan tekrarın ne derece yerinde olup olmadığı ortaya konulacaktır.

Şeyhî

Gel ey zarîf ü serv-i gül-endâm kandasın

Sensiz gönülde kalmadı ârâm kandasın

Hicrin oduna yanam i dilber ale'd-devâm

Sanma beni ki usanam ıram kandasın

Her dem ki âh edem tütünüm göklere çıkar

Rahm eyle bana kalmadı çâram kandasın

Cânı vü başı vaslın için kılmışım fedâ
Ya erişem ya bağrımı yaram kandasın

Nice ki kasd eder tapına ermege elim
Yol bulmazam ki hizmete varam kandasın

Nâmûs u âr şîşesini taşa çalmışım
Yüzüm suyunu toprağa karam kandasın

Her gece Şeyhî âh eder eydür bu mısra'ı
Gel ey zarîf ü serv-i gül-endâm kandasın (G/139)

Açıklama: Ey gül endamlı zarif servi/sevgili, gel, neredesin? Sensiz gönülde neşe, mutluluk kalmadı.

Şeyhî, her gece âh ederek şu mısrayı söyler: “Ey gül endamlı zarif servi/sevgili, gel, neredesin?”

Necâtî Bey

Her kaçan şî'r okusam ol hadd-i gül-gûn üstüne
Dil-berün derler okursın yine efsûn üstüne

Sînede nâhun nişânı üzre dâg-ı mihr-i dost
Gûyiyâ bir noktadır konmuş durur nûn üstüne

Hoş kuşatmışdur miyânın çevresin cânâ kemer
Ejdehâdur kim dolanmış genc-i Kârûn üstüne

Düşde görmüş Leylîyi bir gice bir sâhib-nazar
Boynunu egmiş dururdu kabr-i Mecnûn üstüne

Ey Necâtî al kâğıd üzre yazar hûblar
Her kaçan şî'r okusam ol hadd-i gül-gûn üstüne (G/548)

Açıklama: Her ne zaman yanağı gül renkli(sevgili) üstüne, ona dair şiir okusam, o senin sevgilin derler, onun üzerine büyü okursun.

Ey Necâtî, her ne zaman yanağı gül renkli(sevgili) üstüne şiir okusam, al kâğıt(sevgilinin yanağı) üzerine güzellikler yazar

Bâkî

Dili al ey büt-i Çîn hayruna bir deyr eyle
Sana bir bûseye satduk yûri var hayr eyle

Bahr-ı sîm-âb yaşum zevrak-ı la'lin çeşmüm
Gel deniz yüzlerin ol zevrak ile seyr eyle

Nefesün rûh virüp tâ ola mürğ-i bâmun
Ey Mesîhâ-dem ölürsem gilümi tayr eyle

Cânı def' eyle dilâ gelse hayâl-i cânân
Sahbet-i hâs idelüm hâneyi bî-gayr eyle

Hayra gir dilde yir it dinle sözün Bâkînün
Dili al ey büt-i Çîn hayruna bir deyr eyle (G/433)

Açıklama: Ey Çin putu(güzel)! Bu benim gönlümü al da hayrına bir kilise yap. Çünkü bu gönlü sana bir öpücüğe sattık. Bu nedenle git de hayrını gör..

Ey Çin putu(güzel)! Hayırlı bir iş yap, gönülde yer et ve Bâkî'nin sözünü tutarak, bu gönlü alıp hayrına bir kilise yap.

Hayâlî Bey

Gerçi ki bu gün cür'a gibi pestleriz biz
Şol bezm-i safâ câmın içen mestleriz biz

Gencîne-i ummânı siler ceyb-i cihândan
Nakd-i dü cihân tâlibi ter-destlerüz biz

Nakl edemeziz gayrı yere kûy-ı cânândan
Çün silsile-i aşk ile pâ-besteleriz biz

Yüz şükr komadık eserin ismin ü resmin
Şol nîs makâmında olan hestleriz biz

Oldı mezemiz ta'ne-i agyâr Hayâlî
Şol bezm-i safâ câmın içen mestleriz biz (G/211)

Açıklama: Gerçi bu gün cür'a gibi aşağı durumda isek de, aslında şu eğlence meclisinin içkisini içen, kendinden geçenleriz.

Hayâlî, mezemiz ağyarın ayıplaması oldu; fakat biz eğlence meclisinin içkisini içen kendinden geçenleriz.

Şeyhü'l-islâm Yahyâ

İrişür câna râhat kûy-ı dilberden nesîm esse
Husûsâ çîn-i zülfinden gelüp 'anber-şemim esse

Semûm-ı herc-i yârün ehl-i 'aşka itdügin itmez
Hevâ olsa cehennem âteşi nâr-ı cahîm esse

Rakîb-i nâ-kabûl esmiş savurmuş yâri incitmiş
Ağırdur âdemün başın hevâ gâyet hamîm esse

Kalur mı bâg-ı dilde bir açılmaduk gül-i ümmîd
Nesîm-i himmet ü ihsânun ey şâh-ı kerîm esse

Gelür târi muvâfık rûzgâr olursa ey Yahyâ
İrişür câna râhat kûy-ı dilberden nesîm esse (G/304)

Açıklama: Sevgilinin bulunduğu yerden bir rüzgâr esse, cânâ rahatlık, huzur erişir. Özellikle sevgilinin saçının kıvrımlarından amber kokusu esse...

Ey Yahyâ! Eğer uygun bir zaman olursa sevgilinin iltifatı(tîr, ok anlamında ve mısradâ sevgilinin bakışı, dolayısıyla âşığâ iltifatı anlamını çağrıştırmaktadır) gelir. Sevgilinin bulunduğu yerden bir rüzgâr esse, cânâ rahatlık, huzur erişir.

Nef'î

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkidür gönül

Ehl-i aşkun hâsılı sâhib-mezâkîdur gönül

Bir nefes dîdâr için bin cân fedâ etsem nola
Nice demlerdür esîr-i iştiyâkîdur gönül

Dildedür mihrin ko hâk olsun yolunda cân u ten
Ben ölürsem âlem-i ma'nâda bâkîdür gönül

Zerredir ammâ ki tâb-ı âfitâb-ı aşk ile
Rûzigârın şemse-i tâk u revâkîdur gönül

Etse Nef'î n'ola ger gönlüyle dâim bezm-i hâs

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkidür gönül (G/74)

Açıklama: Gönül, hem kadeh, hem bâde, hem de insanı baştan çıkarıcı bir sâkîdir. Kısacası gönül aşk ehlinin içinde zevk sahibidir.

Nef'î eğer gönlüyle sürekli bir şekilde güzel meclisler düzenlese ne olur. Çünkü gönül, hem kadeh, hem bâde, hem de insanı baştan çıkarıcı bir sakîdir.

Nâ'ilî

İncinme cevrine dahı ol mâh tâzedir

Bilmez nevâziş-i dili bi'llâh tâzedir

Bîgânelerle cünbişi ol nahl-i nevresin
Âha havâle eyler idim âh tâzedir

Gözler görüp o mâhı kulaklar işitmemiş
Güft u şenîdi âleme her gâh tâzedir

Ol mâh-ı nev rakîb ile yabana gitmesin
Bilmez ne olduğun hatar-ı râh tâzedir

Olmuş berât-ı hüsnüne kayd-ı hayât o hatt
Hatt tâze hüsn tâze o nevcâh tâzedir

Ey Nâilî sakın dem-i serd-i hezârdan

İncinme cevrine dahı ol mâh tâzedir (G/76)

Açıklama: Ey âşık(gönül), o mâhın(sevgilinin) cevrenden incinme. Çünkü o daha yenidir, ne yaptığını bilecek durumda değildir, körpedir. Aynı şekilde gönlü eğlendirmeyi, gönle iltifat etmeyi de bilmez. Allah için o daha ne yaptığını bilecek durumda değildir, toydur.

Ey Nâîl! Bülbülün sert nefesinden uzak dur. O mâhın(sevgilinin) cevrenden incinme. Çünkü o daha yenidir, ne yaptığını bilecek durumda değildir, tazedir.

Neşâtî

İrdi hengâm-ı safâ fasl-ı bahâr oldu yine
Vakt-i gül mevsim-i feryâd-ı hezâr oldu yine

Âteşin câme ile şâhid-i gül gülşende
Hân mân-sûz-ı dil-i bülbül-i zâr oldu yine

Çeşmine tâ ki çeke sürme-i nâzın nergis
Bâgda cûy-ı çemen âyinedâr oldu yine

Nergisün goncaya seyr it nigârın bî-bâk
Şâh-ı gül hışm ile hançer-keş-i hâr oldu yine

Bülbül-i tab'-ı Neşâtî n'ola olsa pür-şevk
İrdi hengâm-ı safâ fasl-ı bahâr oldu yine (G/105)

Açıklama: Yine bahar mevsimi geldi ve eğlence zamanı başladı. Zaman gül vaktidir ve yine bülbüllerin feryat mevsimidir.

Neşâtî'nin yaratılışının bülbülü şevkle dolu olsa ne olur ki. Bahar mevsimi geldi ve eğlence zamanı başladı.

Fehîm

Dilber olcak ol meh-i tâbân gibi olsa
Reng-i güli hurşîd-i dırahşân gibi olsa

Sâyende olurduk senün âsûde-dil ey mihr
Sâyen dahı ol zülf-i perîşân gibi olsa

Çokdan anı bâzâr-ı mahabbetde satardum
Cânânım eger Yûsuf-ı Ken'ân gibi olsa

Ol gonca verüp hançer-i hûn-rîzine ruhsat
Sînem gül-i sad-berg-i gülistân gibi olsa

Ey çarh şehîd olmaduk âdem mi kalurdu
Tîg-i sitemün gamze-i cânân gibi olsa

Teşbîh ider cûşîşini eşküme ummân
Kim aglar idi dîde-i giryân gibi olsa

Hurşîd-i cihân olsa Fehîm eylemezem meyl
Dilber olcak ol meh-i tâbân gibi olsa (G/255)

Açıklama: Eğer dilber/sevgili olacaksa o parlak ay gibi olsun. Gülün rengi de parlayan güneş gibi olmalı.

Ey Fehîm, cihanın güneşi olsa yine de ona(sevgiliye) meyletmem. Eğer dilber/sevgili olacaksa o parlak ay gibi olsun.

Şehrî

Çîn-i nâzam ebrûy-ı hûbân me'mendür bana
Mevc-i nûram cebhe-i hûrşîd meskendür bana

Bin bahâr olsa açılmam gûşe-i gülzârda
Âteşem cây-ı tebessüm künc-i külhandur bana

Handenâkem gerçi rûy-ı nev-bahâra goncaveş
Lîk hâr-ı mihnet-i devrân nişîmendür bana

Hıfz-ı âh-ı âteşîn ü şugl-ı hûnîn-giryeden
Çeşm-i bî-h'âb u dil-i pür-tâb düşmendür bana

Gamze-i pür-fitneden havf eylemem Şehrî gibi
Çîn-i nâzam ebrûy-ı hûbân me'mendür bana (G/1)

Açıklama: Ben naz kıvrımıyım. Güzellerin kaşları benim için sığınılacak bir yerdir. Ben nur dalgasıyım. Güneşin yüzü benim için meskendir.

Ben Şehrî gibi her an için fitne çıkarmaya hazır gamzeden korkmam. Çünkü ben naz kıvrımıyım ve güzellerin kaşları da benim için sığınılacak bir yerdir.

Nâbî

Ham itdi kadüm hem-çü kemân bâr-ı melâmet
Çün tîr-i hedef tende 'ıyân hâr-ı melâmet

Ey bülbül-i şeydâ n'ideyüm gülşen-i dehri
Besdür bana sînemdeki gülzâr-ı melâmet

Çün lâle-sıfat yakdı derûnum dil-i şîrîn
Bismilgehüm olsa n'ola kûhsâr-ı melâmet

Feryâduma mâni' mi olur ta'ne-i agyâr
Ezfûnter ider şevkümü güftâr-ı melâmet

Âzâde iken serv-sıfat dehrde Nâbî
Ham itdi kadüm hem-çü kemân bâr-ı melâmet (G/32)

Açıklama: Melâmet yükü tıpkı kemân gibi boyumu iki büklüm etti. Çünkü hedef oku tende ve melâmet dikenini de apaçık ortadadır.

Nâbî servi gibi bu dünyada serbest bir şekilde iken bu melâmet yükü tıpkı kemân gibi boyumu iki büklüm etti.

Nedîm

Bir şeker handeyle bezm-i şevka câm etdin beni
Nîm sun peymâneyi sâkî tamâm etdin beni

Şu'le servâsâ çıkar hâkimden ol yerlerde kim
 Pây-mâl-i tevsen-i âteş-hırâm etdin beni

Nûkhet-gîsû ile geldin bize âh ey sâkî
 Turra-i sünbül-sıfat âşüfte-kâm etdin beni

Cilve-i hüsnünle her mûyum perî-hîz olmada
 Işk ile ser-tâ-kadem âyîne-fâm etdin beni

Böyle ser-mest ü harâb etme Nedîm-i zârveş
Nîm sun peymâneyi sâkî tamâm etdin beni (G/161)

Açıklama: Bir tatlı gülüşle şevk meclisine beni kadeh ettin. Bu nedenle ey sâkî kadehi yarım sun. Çünkü ben tamamen sarhoş oldum.

Ey sevgili/sâkî! İleyen Nedîm gibi beni kendinden geçmiş harap bir duruma getirme. Bu nedenle ey sâkî kadehi yarım sun. Çünkü ben tamamen sarhoş oldum.

Şeyh Gâlib

Gamdan ölmem korkarım gayret helâk eyler beni
 Tîgden çekmem hazer firkat helâk eyler beni

Mûmdur tab'um gerçi şu'le-i didârına
 Bir şeb olsam lîk germ ülfet helâk eyler beni

Gülşen-i hüsnünde şâyân-ı nigâh-ı lutf iken
 Jâleveş ol mihr-i hoş-tal'at helâk eyler beni

Reşk-i Mirrih-i felekde gamze-i cellâdveş
 Etmezem tâli'le ünsiyyet helâk eyler beni

Yâr-ı sengîn dil kabûl eyler şikeste-hâtırım
 Gevher-i fakrım gerân-kıymet helâk eyler beni

Hazret-i Neş'etle Gâlib ben de hem tavrım velî
Gamdan ölmem korkarım gayret helâk eyler beni (G/330)

Açıklama: Gamdan ölmem. Korkarım ki gayret beni öldürecek. Kılıçtan/sevgilinin kirpiklerinden sakınmam; fakat ayrılık beni öldürecek

Gâlib, Neş'et hazretleriyle aynı tavır içindeyim; amma gamdan ölmem de korkarım ki çabalama (çekememe de olabilir) beni öldürecek.

Sonuç olarak aşağıdaki tespitler ileri sürülebilir:

1. Redd-i matla Divan şiirinde az sayıda da olsa başvurulan edebî sanatlardan biridir.
2. Redd-i matlanın ilk kullanımına 15. yüzyıl şairlerinin gazellerinde rastlamaktayız. Ancak bu kullanım oldukça kısıtlı seviyededir.
3. Redd-i matlanın diğer yüzyıllardaki durumuna oranla 17. ve 18. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde dikkat çekici bir boyutta kullanım söz konusudur.
4. Redd-i matla kullanımında klâsik çizgiyi temsil eden şairler ile Sebk-i Hindî şairleri arasında, Sebk-i Hindî şairleri (Cevrî hariç) lehine, çok belirgin bir sayısal fark bulunmaktadır.
5. Divan şiiri 14., 15. ve 16. yüzyıllarda kuruluş ve gelişmesini; bunun neticesi olarak klâsik devrini tamamladıktan sonra üslûpta yeni bir arayışın içine girmiştir. Bu arayış Sebk-i Hindîde vücut bulmuştur. Söz konusu üslûbun temsilcisi durumunda bulunan şairler, şiire getirmek istedikleri değişik noktadaki anlayışın küçük bir yansıması olarak redd-i matla sanatına da yer vermişlerdir.
6. Makaleye örnek olarak alınan gazelerde, şairlerin matla ve makta beyitlerinde anlam bütünlüğünü başarılı bir şekilde ortaya koydukları, meydana getirilen sanatın oldukça yerinde olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Akkuş, Metin; Nef'î Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1993.
- Akyüz, Kenan ve Diğerleri, Fuzûlî Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- Ayan, Hüseyin; Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1981
- Bilkan, Ali Fuat; Nâbî Divanı I,II, Millî Eğitim Yay. Türk Edebiyatı Dizisi, İstanbul, 1997.
- Demirel, Şener; Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Elazığ, 1999.
- Dilçin, Cem; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 1983.
- İpekten, Halûk; Nâilî Divanı, Akçağ yay. Ankara, 1990.
- İsen, Mustafa-Kurnaz, Cemal; Şeyhî Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- Kalkışım, Muhsin; Şeyh Gâlib Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1994.
- Kaplan, Mahmut; Neşâtî Divanı, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.
- Kavruk, Hasan; Şeyhü'l-islâm Yahyâ Divanı, Millî Eğitim Bak. Yay. Ankara, 2001.
- Küçük, Sabahattin; Bâkî Divanı Tenkitli Basım, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 1994.
- Macit, Muhsin; Nedim Divanı, inceleme-Tenkitli Metin, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.
- Saraç, M.A.Yekta; Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat, R Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul,1973
- Tarlan, Ali Nihat; Ahmet Paşa Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1992
- Tarlan, Ali Nihat; Hayâlî Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1992
- Tarlan, Ali Nihat; Necâtî Beg Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1992
- Üzgör, Tahir; Fehim-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 1991.